

КРИМІНОГЕННІ РИЗИКИ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У МІЖНАРОДНОМУ ВИМІРІ

Степанченко О. О.

Стаття присвячена дослідженню криміногенних ризиків реалізації антитерористичних операцій у міжнародному вимірі. Виділено три групи кримінально-криміногенних практик, пов'язаних з антитерористичною діяльністю: ігнорування легальних механізмів притягнення до кримінальної відповідальності; масові порушення права на таємницю телефонних розмов, кореспонденції; вчинення злочинів агресії під виглядом антитерористичних операцій. Надано їх характеристику.

Ключові слова: етнорелігійний тероризм, антитерористична операція, криміногенні ризики, злочини агресії, порушення прав.

Статья посвящена исследованию криминогенных рисков реализации антитеррористических операций в международном измерении. Выделены три группы криминально-криминогенных практик, связанных с антитеррористической деятельностью: игнорирование легальных механизмов привлечения к уголовной ответственности; массовые нарушения права на тайну телефонных разговоров, корреспонденции; совершение преступлений агрессии под видом антитеррористических операций. Дана их характеристика.

Ключевые слова: этнорелигиозный терроризм, антитеррористическая операция, криминогенные риски, преступления агрессии, нарушения прав.

The article is devoted to the discovering of anti-terrorist operations implementation criminogenic risks in the international dimension. It has identified three groups of criminality-criminal practices, related to anti-terrorist activities: ignoring legal mechanisms of criminal prosecution; massive violations of the right to privacy of telephone conversations, correspondence; the commission of aggression crimes under the guise of anti-terrorist operations. Their characteristics has given.

Key words: ethnoreligious terrorism, antiterrorist operation, criminogenic risks, crimes of aggression, violation of rights.

В сучасних умовах інституціоналізації етнорелігійних терористичних практик, що в окремих випадках супроводжується формуванням квазідержавних утворень («Ісламська держава»), захопленням територій («Аль-Каїда», «Боко-Харам» та ін.), міжнародний вимір механізму протидії їх відтворення об'єктивно не може обійтися й без силової компоненти. Остання реалізується: а) через політику санкцій по відношенню до країн – спонсорів тероризму; б) із використанням правозастосовних інструментів Ради Безпеки ООН та залученням сил НАТО, військових альянсів ad hoc країн – членів ЄС (наприклад, середземноморська військова операція EU Navfor Med/SOPHIA); в) через активні в міжнародно-правовому аспекті військові антитерористичні операції окремих країн на території інших держав (наприклад, РФ у Сирії, США – в Сомалі, Нігерії тощо). Ця обставина ставить на порядок денний питання безпекового формату. Вочевидь, існує ризик суттєвого порушення прав і свобод громадян, вчинення злочинів проти миру, людя-

ності під час застосування силових сценаріїв реагування на дійсні або удавані терористичні загрози. Дослідження цих ризиків – невід'ємний складник наукового, кримінологічного супроводження антитерористичної діяльності.

Теоретичні і прикладні проблеми протидії тероризму розроблялися низкою вчених. Широковідомими є наукові праці В.Ф. Антипенка, Л.В. Багрій-Шахматова, Я.І. Гілінського, В.О. Глушкова, О.М. Джужи, А.І. Долгової, В.П. Ємельянова, П.О. Кабанова, О.Г. Кальмана, Р.Ю. Козакова, Є.П. Кожушка, О.М. Литвинова, В.А. Ліпкана, Ю.В. Орлова, О.М. Хлестової, Д.А. Шестакова та інших. Визнаючи їх вагомий внесок у розвиток наукових засад протидії тероризму, слід водночас зауважити на недостатності уваги до кримінологічного аналізу тих ризиків, які формуються у зв'язку зі здійсненням антитерористичної діяльності і які вмонтовані в процеси криміногенної детермінації. Саме цією обставиною і зумовлюється актуальність теми цієї статті.

Метою статті є встановлення, науковий опис та пояснення основних криміногенних ризиків антитерористичної діяльності, що реалізуються на міжнародному рівні.

Аналіз досвіду проведення антитерористичних операцій у світі, з урахуванням підвищених запитів у забезпеченні внутрішньодержавної безпеки від терористичних загроз, дозволяє виділити три групи криміногенних аспектів окремих антитерористичних операцій і системних практик.

1. *Ігнорування легальних механізмів притягнення до кримінальної відповідальності*, позасудова діяльність щодо визначення вини (призначення винних) лідерів терористичних угруповань, їх фізична ліквідація за відсутності обставин, що виключають злочинність діяння (по суті – протиправне позбавлення життя). Такою, зокрема, була ліквідація Осамі бен Ладена силами спеціальних операцій США, а також низка широковідомих подібних операцій ізраїльського Відомства розвідки і спеціальних завдань «Моссад», Федеральної Служби Безпеки РФ тощо. Як правило, подібні заходи не викликають ані суспільний резонанс в цивілізованих країнах, ані протести, чи-то санкції на міжнародному рівні комунікацій. Ба більше: такі дії досить часто сприймаються як бажані, необхідні, висвітлюються у схвальному контексті. Тож маємо парадоксальну ситуацію: з одного боку, декларується вища цінність людини, її життя й свободи, формується цілий каскад конвенцій, угод, прокламацій, з іншого ж – ця цінність цілком елімінуються, втрачає свій універсалізм під приводом протидії тероризму, захисту національної безпеки. Люди не виявляються рівними, навіть у доступі до справедливого правосуддя, до засобів правового захисту від обвинувачень.

Навіть більше: оскільки не йдеться про визначену правом процедуру встановлення й доказування вини, в тому числі у терористичній діяльності, остільки маємо визнати всю ілюзорність підстав позбавлення життя

людини, призначеної винною спеціальними службами. Фактично йдеться про соціальне конструювання образу ворога і подальшу його персоніфікацію. Цілі таких акцій можуть бути різними: від посилення внутрішньополітичних позицій правлячої групи, згортання громадянських, особистих прав під приводом боротьби з тероризмом й до зміни балансу сил в геополітичному регіоні.

Немає сумнівів, що подібні практики абсолютно не відповідають духу й букві міжнародного гуманітарного права як і права загалом. На шляху до мінімізації їх відтворення одними з необхідних мають бути такі заходи: а) укладення конвенції про міжнародні принципи протидії тероризму (в тому числі й етнорелігійному) з безумовним акцентом на пріоритеті декларованих в цивілізованих суспільствах цінностей й відданості підписантів процесуальним засадам забезпечення права на справедливий суд; б) розробити механізми притягнення до міжнародної відповідальності держав за порушення вказаних принципів працівниками її органів і служб. Тож йдеться також і про реформування практики діяльності Міжнародного Суду ООН, долучення його до Цільової групи зі здійснення контртерористичних заходів (ЦГЗ-КЗ), уточнення його функцій, забезпечення контролю з боку ООН за антитерористичною діяльністю національних урядів на предмет застосування ними позаправових, позасудових силових заходів щодо осіб, підозрюваних (запідозрених) в терористичній діяльності.

2. *Масові порушення права на таємницю телефонних розмов, кореспонденції*, що виражаються у встановленні постійного «антитерористичного» контролю за обміном інформацією між користувачами телекомунікаційних систем, електронних соціальних мереж. Жваво обговорюваним (в тому числі й на дипломатичному рівні) інцидентом саме цього розряду порушень прав стали опубліковані на початку 2014 р. дані прослуховування телефонних розмов лідерів кількох європейських країн, а також американських дипломатів, зокрема щодо подій в Україні періоду масових акцій протесту листопада 2013-лютого 2014 рр. В зв'язку з цим не зайвим також буде згадати й оприлюднені Е. Сноуденом дані про планетарні масштаби охоплення електронним стеженням з боку американських спеціальних служб. Основними суб'єктами, що обвинувачуються в організації й здійсненні подібних правопорушень, у науковій літературі та публіцистиці, за результатами журналістських розслідувань, є Агентство національної безпеки США (далі – АНБ), Таємна служба розвідки Великобританії МІ6 й деякі інші.

Так, наприклад, Є. Л. Стрельцов в одному зі своїх досліджень дійшов висновку, що існує достатньо підстав вважати, що АНБ здійснює електронне стеження й прослуховування телефонних дзвінків не лише за громадянами США на території цієї країни, а й за її межами. І не лише щодо голів іноземних держав і членів уряду, а й щодо пересічних громадян по всьому світу. Лише за одну добу кількість акумульованих відомостей сягає 200 млн. повідомлень [1, с. 251]. Правовою підставою для цього є окремі положення Виконавчого наказу № 12333 [2], Директива США із розвідки сигналів № 18 законів США про нагляд за зовнішньою розвідкою (1978) [3], про боротьбу з тероризмом, які від 2012 р. [4] не вимагають наявності судового дозволу на прослуховування телефонних розмов та електронне стеження (так звана програма PRISM – програма для робототехніки, інтелектуальних зондів й мехатроніки) не тільки

за громадянами США, а й за іноземними громадянами на території інших країн. Діяльність АНБ у цьому напрямі супроводжується федеральним Судом у справах про нагляд за іноземною розвідкою США (FISC). Його рішення, які переважно відмінюють рішення судів першої інстанції за позовами громадян США до АНБ щодо незаконності зняття телефонної та електронної інформації, є секретними й оскарженню не підлягають.

Отже, навіть на цьому єдиному прикладі окремих антитерористичних аспектів функціонування служби зовнішньої розвідки однієї країни можна сформулювати уявлення про масштабність порушень прав на приватність, захист персональних даних громадян по всьому світові. Навіть більше, подібні електронні програми збирання інтелектуального аналізу інформації антитерористичного спрямування часто використовуються для інформаційного забезпечення процесів втручання у внутрішні справи держави, впливу на внутрішньополітичну обстановку та опосередковано – на вектор зовнішньополітичної діяльності, політичну ситуацію в регіоні та світі загалом. Відтак, виходимо на цілий пласт політико-криміногенних проблем, що візуалізуються у спектрі детермінації численних політичних кримінальних практик – від політичної корупції й до насильницької зміни конституційного ладу в державі, злочинів агресії, тероризму, що відтворюються в контексті глобально управлінських акцій.

Інакше кажучи, внаслідок неправового використання антитерористичних ресурсів, зловживання ними в суто політичних, економічних цілях запускаються потужні терогенні механізми. Має бути усвідомлення того, що саме служби зовнішніх розвідок держав нерідко самі стають суб'єктами активізації терористичної діяльності, в тому числі й у контексті асиметричної «політичної гри». Тому міжнародний вимір механізму протидії етнорелігійному тероризму обов'язково має включати низку «запобіжників» подібної структурно-функціональної інверсії. Останні вимагають передусім відповідної міжнародно-правової конвенційної основи з подальшою її імплементацію в національні законодавства, забезпечення належних можливостей відкритого контролю, в тому числі й судового, за діяльністю служб розвідки.

3. *Вчинення злочинів агресії під виглядом антитерористичних операцій (інтервенцій)*. В науковій літературі небезпідставно підкреслюється, що перетворення вже наявних блокових структур, і насамперед НАТО, в координуючі органи по боротьбі з тероризмом не забезпечуватиме потрібного ефекту. Ці організації занадто функціонально спеціалізовані, орієнтовані на ведення не «точкових», а широкомасштабних бойових дій. А в очах світової громадськості вони мають імідж провідників «життєво важливих інтересів» вельми невеликої групи країни, що саме й обвинувачуються не тільки терористами, а й багатьма політиками країн, що розвиваються, в узурпації права вирішувати долі народів, у тому числі й односторонніми силовими методами [5, с. 845]. Тому тільки заснування широкої антитерористичної коаліції поза рамками окремих блоків і союзів (НАТО, ЄС, РЕ тощо) сприятиме створенню у світі єдиної системи безпеки. Це в остаточному підсумку і стане запорукою стабільності, співробітництва і взаємодопомоги у світі [5, с. 846].

Ю.В. Орлов у своєму дослідженні виділяє окрему гібридну форму застосування сили – так звану антите-

рористичною інтервенцією. Водночас вчений констатує: міжнародна практика застосування таких інтервенцій засвідчує, що, як правило, приводом для них слугує резолюція Ради Безпеки ООН, в якій відбувається офіційний осуд діяльності відповідних організацій, формалізується їх назва. Втім, парадоксальність цієї ситуації полягає в тому, що окрім осуду, резолюція не містить жодних інших рішень, які б надавали застосуванню сили чітко правомірного характеру. Резолюція Ради Безпеки виявляється правостановлюючим актом, яким підтверджується наявність юридичного факту. До того ж «об'єктивні» дані для його встановлення й тлумачення, як власне і проекти резолюцій, подаються окремими країнами. Процедура збирання ними інформації про терористичну діяльність, причетність до неї конкретних організацій, їх територіальну локацію, жодним міжнародним нормативно-правовим актом не регламентується. У зв'язку з цим мусимо говорити про ризики політичних маніпуляцій міжнародно-правовими інструментами [6, с. 253-254].

Зловживання антитерористичними інтервенціями як з боку окремих країн, так і їх груп, військових альянсів, відкриває широкі можливості для глобального перевлаштування світоустрою, зміни балансу сил на геополітичній мапі світу з усіма економічними ефектами, що з цього випливають. У зв'язку з цим вбачається гостра потреба у реформуванні діяльності Ради Безпеки ООН у таких напрямках: а) зниження бюрократичного тиску на процеси оперативного прийняття рішень, особливо тоді, коли існує нагальна потреба у втручанні міжнародного військового миротворчого та / або антитерористичного контингенту. Створення останнього, до речі, взагалі не регламентоване міжнародно-правовими актами ООН, що й змушує вдаватися до застосування національних та блокових сил. Однак у цьому, як було доведено, і є основна небезпека використання терористичної проблематики виключно як приводу для силового втручання у внутрішні справи держав; б) внесення доповнень до ст. 1 Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1974 року № 3314 (XXIX) [7], в якій надається визначення агресії та розширення переліку суб'єктів, агресія з боку яких можлива через включення до нього міжнародних організацій та військово-політичних блоків; в) запровадження механізмів подолання вето через кваліфіковану більшість постійних членів Ради Безпеки ООН.

Підсумовуючи, зазначимо, що здійснений аналіз міжнародного досвіду реалізації антитерористичних операцій і систем протидії етнорелігійному тероризму надав змогу виділити та охарактеризувати три групи кримінально-криміногенних практик, пов'язаних з антитерористичною діяльністю: 1) ігнорування легальних механізмів притягнення до кримінальної відповідальності, позасудова діяльність щодо визначення вини

лідерів терористичних угруповань, їх фізична ліквідація за відсутності обставин, що виключають злочинність діяння; 2) масові порушення права на таємницю телефонних розмов, кореспонденції, що виражаються через встановлення постійного «антитерористичного» контролю за обміном інформацією між користувачами телекомунікаційних систем, електронних соціальних мереж; 3) вчинення злочинів агресії під виглядом антитерористичних операцій.

Визначено пріоритетні напрями і заходи щодо нейтралізації детермінаційного комплексу цих практик. Серед них: а) укладення конвенції про міжнародні принципи протидії тероризму; б) розробка правового механізму притягнення до міжнародної відповідальності в рамках діяльності Міжнародного суду ООН тих держав, які допускають порушення вказаних принципів працівниками її органів і служб; в) реформування Ради Безпеки ООН у напрямі зниження бюрократичного тиску на процеси оперативного прийняття рішень, а також запровадження механізмів подолання вето через кваліфіковану більшість її постійних членів тощо.

Література

1. Стрельцов Є.Л. Регулювання складних соціальних процесів у міжнародному та національному прав. Юридичний вісник. 2014. № 1. С. 249-255.
2. The provisions of Executive Order 12333 of Dec. 4, 1981, appear at 46 FR 59941, 3 CFR, 1981 Comp., 200 p. URL: <https://www.archives.gov/federal-register/codification/executive-order/12333.html> (дата звернення: 20.10.2017).
3. The Foreign Intelligence Surveillance Act of 1978. URL: <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/STATUTE-92/pdf/STATUTE-92-Pg1783.pdf> (дата звернення: 20.10.2017).
4. National Defense Authorization Act (2012). URL: <http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/A-11.7/> (дата звернення: 21.10.2017).
5. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX-XX ст. Історичні нариси / Д.В. Архієрейський, О.Г. Бажан, Т.В. Бикова та інші. Відповід. ред. В.А. Смолій. К.: Наук. думка, 2002. 952 с.
6. Орлов Ю.В. Антитерористична інтервенція: від протидії міжнародному тероризму до злочинів агресії. Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 30 вересня 2016 р.). К.: Національна академія прокуратури України, 2016. С. 252-254.
7. Определение агрессии: резолюция 3314 (XXIX) Генеральной Ассамблеи ООН от 14.12.1974. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_001-74 (дата звернення: 21.10.2017).

*Степанченко О. О.,
кандидат юридичних наук, докторант
Донецького юридичного інституту
Міністерства внутрішніх справ України*